

cel cognoscere, quanta injuria doctor eximius S. Zeno eodem bibliothecæ loco honore suo defraudatus fuerit, scriptis suis luculentissimis spoliatus, cui opinioni et iudicio in hac re non satis oculato refragatur Blondus Flavius, De illustrata Italia regione nona: Petrus episcopus Equilinus in vita S. Zenonis, et Joannes Stœffler Justingensis mathematicus in calendario Romano, qui prius superiori sæculo, quam typis fuissent excusi, sermones S. Zenoni attribuant. Nostra vero ætate præter F. Leandrum Albertum Bononiensem Ord. Præd. in descriptione Italiæ, et Onuphrium Panvinium in chronico manuscripto, vanam illius trutinam, et iudicium refellit idem Aloysius Lippomanus, et Laurentius Surius Carthusianus, viri iudicio, pietate, et varia, et recondita eruditione insignes, et sacrarum historiarum in primis scientissimi, qui non modo oratione, sed etiam usu ipso S. Zenonis esse docuerunt, quorum alter in suam catenam commentariorum in Ge-

nesimi sententias ex hisce sermonibus quasi flosculos decerptos nomine Zenonis intexit, uterque vero inter Sanctorum vitas prudentia summa, laboreque incredibili collectas sermones integros B. Zenonis nomine insignitos inseruerunt. His gravissimis auctoribus accedit vita S. Zenonis, quæ jam multis sæculis fuit conscripta, in qua membra aliquot horum sermonum, de quibus est disputatio, leguntur. Momenus autem prætermissum esse S. Gaudentii episcopi Brixiensis sermonem, qui excusis sermonibus S. Zenonis fuerat additus, quod in vetusto codice manuscripto non reperitur. Hæc de S. Zenonis sermonibus, ut piissimi et benignissimi pastoris ac patris nostri mandato, qua debuimus observantia, parermus. Fruere igitur, candide lector, his sermonibus martyris episcopi, qui magno Dei munere nobis relictis sunt, quos cum attente legeris, senties te ad virtutis et pietatis studium mirabiliter excitari, et hominem, in quo Christus loquebatur, plane agnosces.

NOTITIA LITTERARIA IN ZENONEM.

(EX SCHOENEMANNO T. I, P. 312-328.)

§ I. Vita. — Episcopus Veronensis, de quo admodum pauca sunt, quæ certa fide atque continua rerum memoria traduntur. Fuerunt, qui nomine ducti Græcum putarent, et Anonymo quodam versificatore teste Syria oriundum. Quorum hæc opinio cum per se sit satis levis atque parum communita, tum infringitur plane dictionis genere longe puriori atque propiori, quam Græcus homo studio privato videtur consecuturus fuisse. Contra ex eodem styli colore non sine jure sibi videntur, qui identidem dictionem ejus deprædicarunt viri doctissimi Casaubonus, Barthius alique, Africanum eum fuisse. Atque huic opinioni calculum adjecerunt fratres Ballerini editores ex *Tr. de Arcadio martyre* in Cæsarea Mauritanix passo; cujus memoria cum prorsus apud antiquos ignota sit, fieri non potuisse existimant, ut Veronensis ep. tanta cum religione natalitium ejus diem celebraret, nisi præcipua quadam devotione eidem fuisset addictus atque adeo fortasse ex eadem Africæ provincia oriundus; ostendentes simul non alienum a consuetudinibus Ecclesiarum Occidentis fuisse, ut Africanos meritis insignes episcopos et clericos crearent, nec minus moris fuisse expeditiones in terras Orienti suscipere. Idem episcopum eum ordinatum esse sexto idus decembris anno 363 (postremo Juliani) scribunt. Juliano ergo an. 363, vita defuncto, cum imperium ad Cæsares religionem christianam foventes iterum esset traductum, novi muneris aspicienda exinde felicissima Zeno cœpit, ut partim paganos, quos frequenter tunc Veronæ fuisse verisimile est, partim Arianos, qui sub Constantio, Juliani prædecessore, catholicos in his regionibus pene oppresserant, adoriretur, quos partim facundia sua ad fidem convertit, partim impu-

gnationibus acerbis tantum non penitus devicit, unde Veronam erroribus purgasse atque ad veram religionem perduxisse dictus est. Effecit quoque studio illustri, ut nova ecclesia Veronæ fundamentis extrueretur, primumque, ea aperta, christianorum conventum sermone, etiam nunc superstitie, celebravit (*Tract. xvi, l. 1*). Atque primam hanc fuisse ecclesiam Veronæ: hos in usus ædificatam, ex eodem ejus sermone non injuria auctores ante laudati conjiciunt. Morum ac vitæ gnæviter ducendæ custos vigilantissimus fuit, et superest tractatus (*Tract. xv, l. 1*), quo plurimum tunc temporis per Italiam episcoporum exemplo in eos invectus est, qui agaparum nomine in commessiones, ebrietatem ac impudicitiam abuterentur. Imprimis autem virginum disciplinam ab eo excultam esse, adeo ut Veronæ non solum virgines essent, quæ pudicitix virginalis voto obstrictæ in domibus suis se continerent, sed etiam quæ virginitatem professæ communem in monasterio vitam degerent, ex Ambrosio (*Epist.*) potissimum cognoscimus. Annus, quo vita excesserit, ut plurima ejus gesta, incertus est. Placuit Balleriniis 380 vel 381, ut adeo per annos 18, Ecclesiæ Veronensis regimen tenuerit, quod spatium ad omnia, quæ tam obscure accepimus, gerenda vix satis magnum putant. De miraculis et martyrio in præsentem nihil dicere attinet. Illa qui curat, editores operum ejus et fontes, unde illi hauserunt, adeat; posterius fabulam esse, ipsi Balleriniis majoris quam forte opus erat operæ impendio probatum iverunt.

§ II. Scripta. — Ejus supersunt Sermones longiores XVI, breviusculi LXXXVII.

§ III. Editiones. — Ante Balleriniis fratres nemo fuit, qui bene de Zenone meruisse dici posset. Nam

qui valde mature quidem, anno nimirum 1508, ex codice a Guarino Veronensi reperto Zenonis romine luci dati sunt sermones, non modo nihil famæ hujus auctoris profuerunt, sed etiam ad confundenda doctorum de eo judicia valuerunt, præeunte imprimis Jo. Sixto Senensi (*In biblioth. sancta, iv, ed. col. lon. agr. 1626, p. 391*), qui, cum aliquot tractatus deprehendisset, qui partim Hilarium aut Basilium auctorem haberent, partim auctorem longe Zenoni, cujus insuper ætatem Sixtus, cum Petro Equilino episcopo ad Gallienum usque retraxit, seriorem monstrarent, facile se dubitatione abripi passus est ad fidem reliquis etiam omnibus derogandam, ut majori ex parte collectos esse ex diversis auctoribus, ducentis pene annis Zenoni posterioribus staret. Hinc aliquanto plane dubitatum fuit, num inter scriptores ecclesiasticos Zeno esset referendus (*Mabilion. de Studiis monast. parte prima, p. 277, ed. secundæ Venet. 1729, in-4°*)? Ac quanquam auctores editionis Veronensis anno 1586, vindicias sat prolixas contulerint; cum tamen ipsa in editione præter alium sermonum ordinem, quo isti in duos libros distributi cernuntur nihil occurrit novi, sed omnes tractatus æque sint perturbati, permixti ac pro Zenonianis dividendi, ii etiam, quos alienos esse Sixti argumenta manifestum fecerant: quæcumque in tam malæ causæ patrocinium dici potuere, non solum nihil profecerunt, sed ad indignationem potius extimularunt nonnullorum animos, causamque ipsam, quæ imbecillibus valde argumentis suffulciri ac sustentari debuit, imbecilliorum multo deterioremque esse, quam ante fuerat, aliquibus persuasere. Ad difficultatum porro cumulum hac in editione accessit etiam tempus, quo S. Zenonem floruisse editores statuerunt, quod cum aliquot sermonum testimoniis adversetur manifeste, pro sedandis repugnantium criticorum animis, eos in majora dissidia exacerbavit. Quod si his addas perversam, quam in ipso textu exhibendo secuti sunt rationem, quamque iidem Ballerini, quorum superius quoque est iudicium, acriter notarunt ex eaque deinceps Zenonem descriptum videas, senties oportet quo jure nemini ante Ballerinos quidquam debuisse affirmaverimus. Sub finem sæculi præteriti nova parabatur editio, morte dein auctoris intercepta, de qua apud eosdem Ballerinos hæc leguntur: *Franciscus Sparaverius, Nobilis Veronensis in Latinis Græcisque auctoribus apprime versatus, politiorumque litterarum ac eruditionis cultor eximius, de quo plura Scipio Maffei prodidit part. II Veronæ illustratæ; postquam nonnulla lucubravit summa cum laude, postrema ætate novam S. Zenonis editionem meditabatur, in quam plures annotationes paravit. At morte præventus anno 1697, opus imperfectum reliquit. Veronensis autem ordinem secutus, commentarium produxit ad medium usque sermonem de ædificatione Domus Dei, post quem tres alii supra decem sermones ea in editione supersunt sine ullo commentario; quem tamen parasse, etsi descriptus non fuerit, vel sælem animo præcepisse,*

A indicant annotationes aliquæ, in quibus ad observationes in eosdem postremos quoque sermones lectorem remittit. Hisce autem in annotationibus et corruptiora quædam loca tentavit emendare et difficiliore quasdam sententias explicare naviter et erudite studuit. Uno codice usus, quem serius etiam accepisse videtur, alios sæpe desideravit, quæ sinceram lectionem restitueret. Aliquos tractatus supposititios plane cognovit, at cum vulgatum de Gallieni ætate præjudicium nondum detexisset, hæsit alicubi, quominus aliquos addititios tractatus alienos crederet, alicubi etiam genuinum Zenonis sermonem, qui ei ætati non congruit, ab eodem adjudicandum putavit: ut ne tamen certum sit, an mutaturus fuisset sententiam, si editioni perficiendæ longiorique meditationi tempus superfuisset. Nunc affectus hic Sparaverii commentarius ipse quoque Ballerini editioni accessit. Horum igitur immortalis opera effectum est, ut, cui antea honorem scriptorum atque ipsum statum docti denegarent, is jam munere, meritis et scriptis luculentissimæ editionis honore decoratis elucescat. Balleriniorem recensionem ac distributionem secutus est *Gallandius*. Novissimæ in Zenonem curæ sunt *Bartholomæi Pezzini* et *Jacobi Marchionis Dionisi*. Nunc de singulis.

1508.

Venetis, apud Bened. Fontana. Eximii et excellentis viri præclarissimique Doctoris Sancti Zenonis episcopi Veronensis sermonum elegantissimorum ad populum excerptorum ex vetustissimo volumine Veronæ ab Guarino Veronensi viro eloquentissimo in episcopii Veronensis bibliotheca reperto. *Ad calcem*: Ad laudem et gloriam summæ et individue Trinitatis, et beatissimæ Virginis Mariæ, et beatorum pontificum Zenonis et Cæsarii et omnium Sanctorum, sermones in hoc volumine positi, et numquam alias impressi, solertissime recogniti, et studiosissime per venerabilem Patrem Albertum Castellanus ordinis Prædicatorum correcti, ac per Magistrum Jacobum de Leuco impensis Domini Benedicti Fontana Venetis diligentissime impressi anno Domini 1508, die 24 januarii feliciter explicantur.

Ex pleniori hoc titulo facile apparet, perperam a multis inde annis ad Ballerinos usque, qui primum hunc errorem correxerunt, tributum esse editionis hujus honorem Guarino Veronensi, qui jam anno sæculi xv sexagesimo diem obierat, cuique codicis tantummodo Zenoniani inventi gloria debebatur. Dispertita est in tres libros, quorum primus sermones complectitur 17, qui sunt de virtutibus et vitiis; secundus sermones 38, qui sunt de rebus Veteris Testamenti; tertius sermones 50 de rebus testamenti novi, subjectis in fine hominibus S. Cæsarii Arelatensis et aliis quibusdam a genuinis tamen Zenonis tractatibus non distinctis vel inscriptione secretis, præter unum sermonem, qui S. Gaudentii Brixiani nomen præferi.

1586.

Veronæ, apud Hieron. Discipulum. in-4°. Sermones

de plurimis S. Scripturæ locis et rerum divinarum A argumentis; cum epistola nuncupatoria A. Valerii (ad Sixtum V. P. M.)

Nihil habet præcipui hæc editio impulsu ac consilio cardinalis Augustini Valerii præsulis Veronensis per Raphaelem Bagatam et Baptistam Perettum facta; nisi quod sermones omnes in duos libros distributi sint. Nam licet vetustum codicem appellerent, ex quo aliquot locis emendatior factus sit Zeno, ostensum tamen a Balleriniis, codicem fuisse recentis admodum ætatis, sæculo xv scriptum, cujus usus vix major fuerit, quam ut pauca quædam loca, quæ in prima editione erant corruptissima, emendari possent. Neque vero hoc, ut par erat, usi sunt, sed pessimum eorum, qui sub Sixti V auspiciis Ambrosii opera ediderunt, exemplum secuti, et codicis et primæ editionis fidem passim deseruerunt, adeo ut Balleriniis iudicibus in hac Veronensi editione ac cæteris inde derivatis præter confusam perturbatamque alienorum tractatum cum Zenonianis mixtionem, arbitraria aliquot locorum interpolatio, nemini cæteroquin, ut iidem monent, ob primæ editionis raritatem observata, plurimum offendere debeat. Vitam Zenonis præfixam habet Rap. Bagata, ut ferunt, auctore.

1589.

Parisiis. in-fol. Zenonis Ver. Ep. de plurimis S. S. locis, etc., sermones; in *Bibl. PP. Bigneana* ed. secundæ T. III.

1618.

Coloniæ Agrippinæ. in-fol. Zenonis Ver. Sermones. In *Bibl. PP. T. III.*

1644.

Paris. ap. Æg. Morellum, in-fol. Zenonis Veron. Ep. Martyris et Doctoris eximii de pluribus S. S. locis, etc., sermones in *Bibl. PP. T. II, col. 359.* Ibidem in eadem de anno 1654.

1657.

Lugduni, sumpt. Laur. Anisson et Jo Bapt. Devenet., in-fol. Zenonis sermones varii in *Aloysii Lipomani Catena in Genesin*, nec non *Et. eodem l. et a. edita Catena in Exodum.*

1662.

Parisiis, sumpt. Ant. Bertier, in-fol. Zenonis varii sermones in *Franc. Combesii Bibl. PP. Concionatoria.*

1677.

Lugduni, apud Anissonios, in-fol. Zenonis sermones in *Bibl. Max. PP. T. III, p. 359*, cum vita præfixa, p. 356.

1710.

Patavii. S. Zenonis sermones. Recusi ad editionem *Raph. Bagatæ.*

1739.

Veronæ, typis Seminarii apud August. Carattonium, in fol. (in-4° potius) Sancti Zenonis ep. Veronensis sermones. Nunc primum, qua par erat, diligentia editi. Alienis nimirum separatim ac in Appendicem rejectis, codicibusque eompluribus consultis, inter

quos scripto ante annos circiter mille per March. Scipionem Maffei in Gallia collato. Recensuerunt et dissertationibus perpetuisque annotationibus illustrarunt *Petrus et Hieronymus Fratres Ballerini presbyteri Veronensis.*

Haud exiguæ profecto molis erat talem condere Zenonis reliquiarum editionem, in qua non major circa ipsum textum quam auctorem labor exantlandus fuit. Nempe patriæ amor hoc potuit, cui episcopum rerum et scriptorum memoria illustrem vindicaturi erant. Duo autem imprimis obstiterant, quominus verum hac in re docti cæteroquin et acuti viri antehac cernerent, videlicet inveterata ex martyrologio opinio, S. Zenonem sub Gallieno vixisse et martyrium esse passum, et Sixti Senensis præiudicium, Sermones, qui Zenonis audiunt farraginem, ex multis et conditione et tempore longe inter se diversis esse auctoribus. Unus Baronius suspicatus erat, auctorem paulo ante S. Ambrosium vixisse, tum ex epistolis Ambrosii, tum quod in tractatu, qui est h. ed. 7, l. II, Ariana hæresis tangitur; attamen salvum etiam cupiens Zenonem, quem martyribus sub Gallieno Imp. adscripserat, diversum hunc a Veronensi sermonum auctori atque duos adeo Zenones statuit. Mox tamen cum a Veronensibus editoribus didicisset, Veronensis Ecclesiæ perpetua traditione nullum alium Zenonem cognitum fuisse præter Zenonem episcopum et martyrem, eundem, qui sub Gallieno martyrium obiisse traderetur, quemque sermonum auctorem illi defenderent, priorem sententiam repudiavit et huic subscripsit: ita ut eos tantummodo tractatus, in quibus Arianorum mentio fit, ab amanuensibus Zenonianis intrusos putaret. Post eum non latuit quidem viros doctos, Veronensem episcopum ad tertium sæculum evehi non posse, nemo tamen ad discutiendas enucleandasque, quibus res impedita videbatur, difficultates paratus fuit, quas tandem Ballerinius tam feliciter extricavisse lætamur. Quam in rem ante omnia memorare oportet, vindicias pro auctore ac sermonibus ejus perscriptas in *prolegomenis Zenonianis* tribus dissertationibus comprehensis; quarum prima de genuinis tractatibus S. Zenonis ep. Ver. et de ejus ætate, altera de Doctrina ejus, tertia de Actis S. Zenonis et de ejusdem cultu agit, quibus ad calcem *Monumenta de S. Zenone et testimonia* selecta subjiciuntur. Atque altera ad nos non pertinet, tertiæ debetur brevis notitia Vitæ Zenonis, quam supra dedimus. Primæ tantum, quæ totius editionis rationes ac fundamenta exhibet, conspectum hic sistamus.

In præmio variis criticorum censuris ac difficultatibus recensitis, supposititii tractatus a genuinis tandem certo codicum indicio separantur eoque ipso fons ac sedes potiorum difficultatum evertitur. Quod genuini Zenonis tractatus a supposititiis dijudicari non poterant, editorum superiorum culpa factum esse monent, qui supposititios Zenonianis subjectos in fine codicum haud separatim dederant, immo nec

in manuscriptorum fine positos esse monuerunt quidem, (quæ mōnitio ad omnem litem dirimendam eruditatis satis fuisset), sed eos cum genuinis permixtos nullaque distinctos notatione exhibuerunt ac uti Zenonianos promiscue venditarunt; itique cum Zenonem auctorem habere requirent, omnes quoque Zenonianos in dubitationem coniecere. Tales numero sunt et constanter in fine omnium codicum subjecti, undecim, quos ipsi quoque editores ad calcem editionis suæ adjecerunt. His demptis supererant 83 quorum unum auctorem esse statuunt et argumentis, tum e codicibus, tum ex stylo desumptis, variisque objectionibus, quas ab argumenti, indolis et longitudinis diversitate petierunt viri docti, dilutis, evincunt. Hæc capite primo § 1, 4. Pergunt cap. altero auctorem horum tractatum scripsisse iv sæculo, eisdemque omnia congruere, quæ in omnibus tractatibus contineantur. Hic primum afferunt locum insignem ex tract. v, lib. 1, ubi *quadringentos* ex sua retrorsum ad Pauli apostoli ætatem annos auctor numerat; quod temere editores Veronenses in *ducentos* mutaverant, et Baronius aliis argumentis deinde adstruere conatus erat; quæ singula diluuntur. Tum urgetur argumentum grave quod auctor contra Arianos disserens iv sæculo adjudicandus sit, sulcitur ab alio, quod plures sæculi quarti hæreses in his tractatibus impugnentur. His addunt publicum in urbe Verona monumentum, ecclesiam sub auspiciis ejus ædificatam ab eoque (tractat. iv, lib. 1) in usus communes apertam ac dedicatam; quod ante sæculi iv tempora fieri non potuerit. Item quod interdicitur Gentibus templorum ædificatio et publicus nihilominus idololatriæ cultus de quibus auctor meminit, ætatem ejus post medium quartum sæculum ac Juliani obitum certioribus limitibus desiniant. Porro non Lactantium solum, sed et Hilarium imitatum auctorem videri. Tandem insignis auctoris locus de captivorum redemptione cum aliis duobus S. Ambrosii mirifice congruens, spectare ostenditur captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam anno 378, simul non ultra sæc. iv, auctoris ætatem prorogari posse, sed ante ann. 391, eum floruisse statuitur. Denique obiecto de persecutionibus et martyribus disjicitur, brevi persecutionum sæculi quarti historia cap. 2, § 1, 8. His ista præmonitis, tertio capite probare annuntur, auctorem tractatum, quem iv sæc. vixisse ostenderant, esse S. Zenonem Ep. Veronensem, provocantes primum ad codices et antiquos testes et Ecclesiæ Veronensis traditionem, a quibus omnibus tractatus isti Zenoni huic tributi sint. Deinde vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo sub Gallieno, quod unum hactenus constitutis opponi posse videretur, ad examen revocant, originem et fundamentum, nempe Coronati Notarii narrationem, declarant atque monumentis certis S. Ambrosii ad Syagrium epistola et ordine antiquo episcoporum Veronensium iv sæculo eum vixisse comprobant. Insuper denique Coronati Notarii narratio septimo vel octavo sæculo scripta perstringitur et fabulis

scatere ostenditur; postremo ætas S. Zenonis, quæ cum omnia conveniant, certis finibus, intra annos 356 et 380 definitur cap. 3, § 1, 5. — Multa præterea historiæ ac litteraturæ ecclesiasticæ capita, ut postea in Leonis operibus, doctissimi editores attigerunt et discussert, quæ in omnium eruditorum memoria versantur. Sed nobis jam cæteræ hujus editionis dotes declarandæ sunt. Novem contigit nancisci codices quorum octo omnes sermones continebant, unus autem vetustissimus, Remensis, fons reliquorum videbatur. Horum igitur ope non solum supposititios tractatus a genuinis secreverunt, ut ex ante dictis patuit, sed insigniter etiam ac multis in locis vel emendarunt vel antiquam lectionem muniverunt. Quod ad partitionem ac ordinem sermonum attinet, neque editorum superiorum neque codicum exemplum sequi e re visum, quoniam apud utrosque longiores et breviores promiscue conserti, argumento et titulo similes disjecti, ab illis præterea genuini cum spurii confusi essent. Sed collectis in unum ejusdem inscriptionis tractatibus universos sermones in libros duos diviserunt, quorum primus longiores et quidem omnes fere de vitiis ac virtutibus præcipientes, alter breviores, numero plures ac argumento diversos contineret. Ne quis vero codicum et editionis Veronensis, quæ vulgo allegatur, ordinem desideraret, utrumque cum novo collatum distinctis tabulis ante ipsos sermones exhibuerunt. In annotationibus non solum id intenderunt, ut correctionum rationem afferrent, selectas variantes lectiones apponerent vel difficiliora loca explicarent, sed uberius quoque studium in dictionis declaratione ostenderent. Atque hoc etiam tum ad confirmandam auctoris ætatem; tum ad locutionis latinæ puritatem vindicandam. « In gratiam nonnullorum, inquit, qui præjudiciis aliquot jam inolitatis devincti tenentur, oportuit, pares quasdam aliorum iv, vel sequioris etiam sæculi Patrum sententias alicubi recitare, quibus aliquas Zenonis formulas seu testimonia nonnulla, antiquioris multo ætatis vulgo existimata, in quartum quoque, vel posterius etiam sæculum cadere probaretur. Voces seu loquendi rationes aliquot minus usitatas, quæ exoticæ vel infimæ latinitatis videri possent, probatiorum, si fieri potuit, scriptorum indicatis exemplis purgare studuimus, adeo, ut perpaucæ illæ, quas apud neminem reperimus, satis ex cæteris vindicatæ mancant, cum præsertim non omnes Romanæ et antiquæ voces in libris veterum inveniuntur. » Tractatus xi auctorum aliorum appendicis modo adjecti, etsi similem curam experti non sint, non tamen annotatione critica destituuntur. Post appendicem succedit cum præfatione et epistola nuncupatoria ed. Ver. anno 1586. *Francisci Sparaverii* annotationum *ἀποσχεδιασμα* cum prævia admonitione editorum, ex qua paulo ante quædam delibavimus. Multiplex lectio in utriusque linguæ auctoribus æque ac scriptoribus ecclesiasticis et ingenii facilitas in explicando et emendando ubique in istis animadversionibus elucet. Cæterum præclare huic edi-

tioni nec index idoneus, nec præfatio, diligens nec dignum decus arte typographica deest, neque patronus, quo ista ætate gloriari liceret, cuique nuncupata est, cardin. *Passioneus*.

1769.

Venet. ex. typ., Jo. Bapt. Albritii. in-fol. S. Zenonis Ep. Ver. Tractatus ex luculenta Ballerina editione Veronensi anni 1739, cura *Andr. Gallandii* in Tomo v, *Bibl. P.P.* p. 107-157. Textus tantummodo transcriptus est. Observationes aliquot locis adjectas, quæ Ballerinos, ut scribit, fugisse viderentur, commemorasse vix operæ erat. De Zenone disserit Prolegg. cap. 12, pag. 19 et 20.

1784.

Verona. in-fol. Le Opere di S. Zenone volgarizzate dal Marchese *Gio. Iacopo Dionisi* canonico Veronense. In fine : presso Dionigi Ramanzini.

De versionis bonitate nostrum iudicare non est. Sed magnificentius puto, a Zenoni competebat de eloquentiæ ejus vi ac numeris iisdemque in transferendo assequendis auctor sensit. Quam in rem multa ab eo in præfatione disputata sunt, quæ æque ad communia transferendi præcepta ac regulas, quam Zenonianam hanc traductionem spectant. Universe sententias et ingenium Zenonis exprimere magis quam verba et dictionis colorem laborasse se affirmat. Sed quod ad plures forte pertinet, singulare habet munus hæc editio a criticis et exegeticis *Bartholomæi Perazzini*, archipresbyteri Veronensis, annotationibus, singulis tractatibus adjectis, in quibus partim interpunctio, partim ipsa verba, prout vel Ballerininorum vel omnium omnino editionum consensus vel ratio his omnibus potior suadere videretur, correctæ vel sententias aliter ac hætenus consuevit explicatas invenias sagaciter et cum insigni judicio. Nec vero paucæ eæ sunt, quamquam a versionis auctore, qui stylum quoque accommodavit, in brevius contractæ. Accedit præterea hoc commodum, ut in indice non desultorie confecto uno intuitu lectiones novæ, postliminio reductæ, suppletæ aliæque, nec non interpunctionum mutationes spectari possint. Cæterum post præfationem Vita Zenonis addita, inscribitur autem Pio VI, S. P. Nitor typorum atque chartarum est plane eximius.

Codices. Hoc loco annotasse non pigeat, quæ de collectione Sermonum S. Zenonis Ballerini observarunt, eam paulo post S. Episcopi mortem ipso quarto sæculo exeunte vel ineunte quinto ex schedis ejus Veronæ relictis eductam atque expressam esse. Auctorem ipsum eam parasse ac edidisse negant propterea, quod plures imperfecti, repetiti ac mutili occurrant unde probabile esse existimant, quod ea, quæ in usum sermonum, quos ad populum frequentissimos habuit, post mortem in schedis reliquisset, ab aliis inventa, ob eximiam viri existimationem colligenda naviter visa sint, idque tanta factum diligentia, ut quidquid reperiri potuerit sive perfectum sive minus, totum collectione et editione dignum iudicatum sit, fragmentum licet exiguum esset, vel ex-

ordiolium vel unica etiam periodus. Sed ad propositum properamus.

De *Guarini codice* mentio jam supra allata est. Nullum jam codicum Zenonis vestigium in bibliotheca capituli Veronensis superest. Inter Ballerianos nullus antiquior fuit ac præstantior quam

Remensis, quem Remensis Benedictinorum bibliothecæ ante annos ferme nongentos ab Hincmaro episcopo dono datum. P. Ruinartius in acta S. Arcadii, et P. Coustantius in Vett. Codd. vindictis p. 293, ac in ed. Hilarii pag. 463, ed. Veron. aliique etiam alibi commemorarunt. Quoniam in eo tamquam antiquissimo totius fabricæ veluti basis ac fundamentum sit, accuratam ejus descriptionem una cum duobus speciminibus in præf. p. vi, ix dederunt. Idem ex indicis certis codices antiquiores librario ejus ad manum fuisse notant. Hunc præter præsto fuere

Tolentinas. Venetiis in bibliotheca clericorum regularium Tolentinatum existens codex membranaceus pulcherrimique characteris, quique ad xiii circiter sæculum pertinere putatur. Lectiones ad Remensem multum accedunt, ut a librario minus perito et indiligenti scriptus apparet, cum eadem voce alicubi recurrente, frequentes saltus occurrant.

Vaticanus n. 1235, membranaceus, xiii sæculo scriptus, ex eodem cum Veneto fonte profectus, licet emendatior, cuique codicem a Guarino reperit persimilem fuisse videri Edd. nostri observant.

Vaticanus Urbinas 150, membranaceus item, sed jam descripto aliquanto posterior et sæculo forte xiv exaratus (1).

Codex Basilicæ S. Petri in Vaticano, scriptus ineunte sæc. xiii, vel ineunte xiv, signatus littera F. 33, præter titulos sermonum in omnibus cum Remensi concordat. Hujus non plenam collationem, sed aliquot solum tractatum et difficiliorum locorum variantes lectiones procedente jam editione postulerant et obtinuerant.

Veronensis monasterii S. Zenonis, recentioris ætatis, sæculi xv, haud dubie, ex membranis compactus, idem ille, quem Veronenses Editores ann. 1586, Vetustum appellarunt. Cum Remensi quoque quoad ordinem et numerum tractatum, titulis modo exceptis, ei convenit. Diversum autem hunc esse a codice, quem Petrus Calo ordinis Prædicatorum ineunte sæc. xiv se ibidem vidisse in mss. Collectaneis ab Henschenio laudatis testetur, Ballerini affirmant.

Sparaverianus. Ms. liber, quem F. Sparaverius olim cum editis contulit, variantesque ejus lectiones notavit in obs. suo loco laudatis. Quis ille fuerit, ignoratur. Plerumque ei cum codice monasterii S.

(1) Duo præter hos in Vaticana codices Zenonis extant, sed cum numeri, quibus notati sunt, non nisi duorum suppetere, duorum tantum collationum copia a P. Josepho Blanchinio ipsis fieri poterat.

Zenonis convenire, ita tamen, ut in aliquibus discrepet, Ballerini monent.

Pompeianus. Codex recentis ætatis, sed librarii accuratioris a Comite Alex. Pompeio editoribus

A suppedtatus. Exaratus est sub medium xv sæculum. Ordo numerusque tractatum idem ac in Remensi.

TRACTATUS^(*)

SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS.

LIBER PRIMUS.

TRACTATUS PRIMUS.

(1) *De Fide.*

1. **3** Christianæ (2) fidelitatis felicitas maxima es fidei nosse naturam, quæ talis ac tanta est, ut unicui-

* *Sermones* appellantur in editis: codicum nostrorum appellationem prætulimus, quæ apud alios quoque Patres usitatissima est, et in eorum codicibus frequentior, ut in Præfatione animadvertimus.

TRACT. I.—(1) Retinimus titulum ed. Veronensis et ms. monasterii S. Zenonis: et sane hic est unus duobus tractatibus, quos *de Fide* a S. Zenone perscriptos commemorat Joannes presbyter Veronensis historicus ineuntis sæculi xiv, necnon Guillelmus Pastrengus et Petrus de Natalibus, qui eundem Joannem secuti sunt. Prima editio Veneta an. 1508, et tabula seu index lib. ii, in eodem ms. Zen. hanc inscriptionem præferunt, *de Fidei commendatione*. In codicibus autem cæteris inscribitur, *Tractatus fidei*: et solum in indice, qui ms. Pomp. præligitur, hic titulus notatur, *de Tractu Fidei*, qui non omnino despiciendus est cum S. Zeno hoc primo tractatu id agat, non ut fidem commendet, vel explicet, sed ut ne tractatus Fidei scribantur: id quod intellexit de illis tractatibus, in quibus Trinitatis mysterium humanis rationationibus explanare quispiam audeat, ut pluribus ostendimus diss. 2, cap. 2, quod ad præsentis tractatus intelligentiam legendum omnino est. Unum illud movebat, ne hunc primum Zenonianis tractatibus accenseremus, quod epistola potius ad quemdam, quem *Fratrem* appellat, tradita, quam tractatus ad populum habitus videatur: eum enim perpetuo alloquitur, multisque argumentis ab ejusmodi Tractatum scriptione; quæ plena erat periculi, deterrere et amovere conatur. Accedit, quod Petrus Calo ordinis Prædicatorum, qui vixit ineunte sæculo xiv, in mss. collectaneis apud Henschenium tom. ii April., pag. 76, opera commemorans S. Zenonis, quæ se vidisse ait in mss. monast. S. Zenonis de Verona, non tractatus solum octoginta, sed et epistolas se in eo legisse affirmat. Inter opera vero S. Zenonis nulli melius epistolæ nomen, quam huic tractatui convenire potest. Sed a codicum fide discedendum non potuimus: notum autem est, in tractatibus ad populum singularem personam SS. Patres nonnumquam allocutos fuisse, ut vitium in uno reprehendentes, multitudini parcerent, et communi periculo satis prospicerent. Illud interim prætereundum non est, hunc tractatum Germanica lingua redditum a Gotfrido Arnolde, inter alia selectiora Patrum, præcipue Græcorum, opuscula Germanice item translata, fuisse editum primo Lipsiæ an. 1696, dein bis Gos-

B que (3) homini **4** non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur. Cæterum si, ut quidam putant, (4) docentis pendet ex ore, procul dubio eodem aut cessante, aut aliter docente consumitur. Huc accedit, quod, nisi (5) insinuationem legis omni devotione succincta

lariæ an. 1702 et 1716, uti discimus ex Fabricio vol. vii Bibl. Græc., pag. 493.

(2) Codex Pomp. cum Urbinatè habet *felicitatis*, sed in margine ejusdem ms. Pompeiani emendatum est *fidelitatis*, quod in aliis codicibus legitur.

(5) Sic restituimus ex mss., et edit. Ven. cum in posterioribus aperte suppositum sit, *homini non ab alio, sed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus sancti inspiratione atque ejus adjutorio, nascatur*; de cujus suppositionis causa satis diximus dissert. 2, cap. 5. Solum aliqui codices post vocem *homini* addunt *suo*. Ait igitur S. Antistes, fidem nemini fidelium commodari ab alio, qui scilicet fidem illi proponat et probet, sed ex cujusque voluntate nasci: quod cum S. Zeno dixit, illud unum in animo habuit, non ut gratiam excluderet, de qua tum non agebatur, quamque et paulo post et alibi satis luculenter adstruit, sed ut eos refelleret, qui argumentis et tractatibus fidem exponere conabantur, ac si ejusmodi industria fides cordibus insereretur. Vide dissert. 2, cap. 2, ex quo occasio et argumentum hujus tractatus ac nonnullarum formularum, quæ hoc in tractatu acerbiores videntur, explicatio et vindicatio petenda est. Simili ratione S. Zeno tract. 2 hujus libri, n. 5, de charitate agens: *Quoniam, inquit, ex lege, id est doctrina (ut patebit adnot. 5) discitur, sed in mentibus nascitur.*

(4) Zenonis consilium, quod proxima adnotatione inuimus, si quis recte teneat, hisce verbis nihilum offendetur. S. Antistes illos non damnat, qui prædicationis necessitatem ad fidem suscipiendam inculcant: et sane *insinuationem legis*, seu didascaliam fidei eum admittentem legimus: vide inferius agnot. 49. Solum ergo in illos invehitur, qui in fide argumentis statuenda perinde laborarent, ac si ab hac industria fidei insitio ac propagatio penderet, quam in sententiam dixerat paulo ante, fidem *non commodari ab alio, sed ex voluntate nasci*, cujus assensus si desit (nam *non omnes obediunt Evangelio*. Rom. x, 16) irritus erit omnis labor ejus, qui docuit.

(5) *Lex* hoc in tractatu nunc quidem pro præceptis legis sumitur, uti cum u. 2 dicitur: *Per ipsam Dei voluntas populis intimatur, per ipsam disciplina cælestis colligitur*, etc.; at fere accipitur pro ipsis fidei dogmatibus atque doctrina, ut cum scribitur: *Errat quisquis disputationem legis æstimat fidem, ubi disputationem legis idem esse, ac disputationem de dogma*